

sensum iuxta mentem Prophetæ includit: « Et tu Bethlehem Ephrata, parvula quidem es, extensione territorii, et incolarum numero; at minime parvula celebritate nominis et gloria, quia ex te exiit Messias » seu aliis verbis: quamquam parvula sis, non es tamen parvi momenti, quia ex te oriatur Messias; verum hoc ipsum est quod dicitur in testimonio ut apud Matthaem allegatur. Nec difficultatem ingerit, quod in Evangelio dicatur *Bethlehem terra Iuda*, et in textu hebraico, *Bethlehem Ephrata*; cum enim duo oppida essent in Palestina nomine Bethlehem alterum in Iudæa, alterum vero in Galilæa, ad Bethlehem Salvatoris determinandam, sacerdotes addiderunt « *terra Iuda* », textus autem addit « *Ephrata* » quia Bethlehem Iuda illud etiam nomen gerebat, unde Bethlehemita in Scripturis sumitur aliquando pro Ephrataeo. Quare licet daretur vaticinium Michææ a sacerdotibus illis accurate recitatum fuisse quemadmodum in originario textu legebatur, adhuc probata non esset substantialis illius loci corruptio in nostris editionibus; multo magis autem si admittatur, ut supra diximus, locum illum non verbo tenus sed ad sensum ibi allegatum fuisse.

ARTICULUS II.

DE CONSERVATIONE ET INTEGRITATE LIBRORUM V. T.
QUATENUS IN VERSIONIBUS CONTINENTUR.

Recolenda sunt quæ in Sectione I. diximus de notione versionis, et de magno versionum numero. Sunt enim hæc communia etiam libris V. T. Non tamen eadem semper sunt versiones Veteris, ac Novi Foederis, nec idem semper auctor eademque aetas. Oportet itaque seorsim agere de V. T. versionibus ut compleantur ea quæ disputata sunt in præcedenti Sectione. Ut autem ordini consularum distinctis paragraphis dicemus: 1° de versionibus Graecis, imprimis de versione των LXX omnium antiquissima et probatissima; 2° de versionibus Orientalibus proprie dictis; 3° de Occidentalibus versionibus præsertim Italæ et Vulgatæ Latine; 4° de Bibliis Polyglottis.

§. I. De versionibus Graecis V. T. ac præsertim de versione LXX interpretum seu Alexandrina.

Versiones Graecæ V. T. quarum memoria extat septem præcipue numerantur scilicet: versio *Alexandrina*, versiones *Aquilaæ*, *Symmachi*, et *Theodotionis*, et aliae tres anonymæ quæ V, VI, et VII appellantur. Versiones istæ *hexaplares* vocatae sunt, quia in hexaplis Origenis locum habebant, ut postea explicabimus. Inter laudatas versiones eminet

A. Versio Alexandrina, seu LXX interpretum.

Dicemus breviter 1° de eius origine et historia, 2° de vicibus quas subiit et de praesenti eius statu, 3° de eius valore sive intrinseco sive extrinseco. Quæ omnia, claritatis gratia, proposita sequenti thesi exponemus.

THESIS XXVII.

Versio Graeca LXX interpretum, quæ Alexandrina dicitur, tertio A. C. saeculo in Aegypto confecta, etiam prout in hodiernis editionibus invenitur ab erroribus contra fidem et mores immunitis est, et cum textu originario substantialiter conformis.

Inter omnes sacrae Scripturae versiones antiquissima (1) est versio Graeca quæ aliquando dicitur *Alexandrina*, ratione loci in quo confecta fuit, aliquando (praesertim apud antiquos) dicta est versio *LXX interpretum*, vel *septuaginta viralis*, vel brevius των LXX, aut omnino Graecæ των ὀ, ratione auctorum, qui LXXII fuisse dicuntur cuius loco numerus rotundus LXX positus est.

(1) Nonnulli existimant ante Alexandrum Magnum iam in Aegypto Graecam aliquam versionem Pentateuchi extitisse; ducti testimonio Clementis Alexandrini et Eusebii, qui rursus Aristobuli cuiusdam ex aetate Ptolemaeorum scriptoris testimonio innitantur. Ex qua versione dicunt Platonem et Pythagoram aliosque Graecos philosophos multa hausisse. Verum alii communius id negant existimantes Aristobuli librum spurium esse, a quo Clemens et caeteri decepti sunt; philosophos autem non ex Graeca V. T. versione, sed ex commercio cum Hebraeis quaedam didicisse. Illeus Huetius media via incedens putat non totam legem, sed quasdam tantum partes ante Alexandrum Graecæ factas esse.

I. Igitur origo et historia huius versionis tradenda est. Ad originem quod atinet, duo sunt fontes ex quibus historiam versionis Alexandrinae hauserunt veteres, scilicet *libellus* cuiusdam *Aristeae*, qui dicit se fuisse praefectum equitum Ptolemaei Philadelphi, et partem habuisse in legatione Hierosolymam missa ad Iudaeos interpretes impetrandos. Huic libro accedit *oralis traditio*, quam sequuntur Iustinus M. Philo et Epiphanius, ex qua multae circumstantiae, praesertim prodigiosae, historiae illi adiectae sunt. Summa narrationis Aristeae, quam sequuntur Iosephus Flavius (Antiq. XII, 2), Eusebius (praep. Evang. lib. VIII. cap. 2-5), Hieronymus et alii passim ad haec revocari potest. Cum Ptolemaeus Philadelphus, rex Aegypti, celebrem bibliothecam Alexandriae collegisset, eidemque Demetrium Phaleraeum doctissimum Graecum, qui sub regno Ptolemaei Lagi illuc confugerat praefecisset, is regi persuasit ut libros Iudaeorum in Graecam linguam transferri curaret, accersitis ad hoc Iudaeis viris utriusque linguae Hebraicae et Graecae peritis, ita ut sex ex unaquaque tribu Israel, ad hoc opus eligerentur. Placuit regi consilium, qui honorificam legationem cum splendidis muneribus Hierosolymam misit ad Eleazarum Summum Pontificem, ut sacros codices cum peritis interpretibus ab eo posceret. Legati humanissime ab Eleazaro excepti sunt, ac paulo post in Aegyptum remissi cum sacro Codice aureis literis descripto, et LXXII interpretibus sapientissimis, et Hebraice iuxta ac Graece doctissimis, ex singulis tribubus delectis. Cum isti Alexandriam venissent magno honore a Ptolemaeo affecti sunt, et septem diebus splendidis excepti convivii, in quibus rex singulorum sapientiam exploravit, quaestionem aliquam moralem vel politicam eis proponens solvendam, in quibus quaestionibus et responsionibus enarrandis Aristeas multus est. Interiectis aliquot exinde diebus, viri illi opus translationis aggressuri deducti sunt a laudato Demetrio in Pharum insulam, in quibus quietis et tranquillitatis causa. Eo in loco, collatis studiis, versionem confecerunt spatio dierum LXXII. Completa versione, idem Demetrius eam coram Iudaeorum multitudine perlegit, qui eius fidelitatem unanimi consensu proclamaverunt, diris etiam execrationibus in illos pronuntiatis qui auderent quidquam in ea mutare et depravare. Hisce peractis, rex Demetrio mandavit, ut sacri codices Hebraeorum Graeca lingua donati in bibliotheca Alexandrina religiose asservarentur,

et interpretes honoribus ac muneribus cumulatos in patriam remisit. Hanc historiam ex Aristeae libro refert Iosephus Flavius loc. cit. in compendium tamen redactam, quemadmodum etiam Eusebius in citato libro VIII praep. Evang. et post illos plerique veterum Doctorum. Alii vero historiam paulo diversam narrat innixi praesertim in orali Iudaeorum Hellenistarum traditione. Ita Philo in lib. 2. De Vita Moysi, ubi, nulla facta mentione sive Aristeae sive Demetrii versionem τῶν LXX ex divina inspiratione factam dicit, ita ut singuli interpretes seorsim scribentes in iisdem prorsus verbis convenerint; addit praeterea, apud Iudaeos Aegyptios in memoriam factae versionis annuum solemnitatem institutam fuisse. Iustinus M. item ex traditione refert (Exhort. ad Graecos n. 13) quemadmodum laudati interpretes in totidem distinctis cellis inclusi fuerunt, ita ut inter se communicare non possent, cum autem singulae versiones collatae fuissent, apparuit omnes unam eandemque verhaliter translationem confecisse: « Non solum, inquit, eadem sententia, sed iisdem etiam verbis usi sunt, ac ne una quidem in vocula a mutuo consensu aberrarunt » unde concludit versionem illam Deo inspirante confectam esse; addit autem, sua aetate cellularum illarum vestigia adhuc extitisse: « Haec vobis, o Graeci, fabula esse non debent, nec fictas vobis historias narramus. Sed qui Alexandriae versati sumus, et vestigia cellularum vidimus in Pharo adhuc extantia, ac rem ex incolis, qui eam a maioribus ut patriae suae propriae acceperant, audivimus haec vobis annuntiamus, quae etiam ex aliis discere potestis, praesertim ex iis qui hac de re historias scripserunt, sapientibus et spectatis viris Philone, Iosepho ac aliis pluribus. » Eandem circumstantiam de separatis cellulis commemorat etiam Irenaeus (Adv. haeres. III. 21), Cyrillus Hierosolymitanus (Catech. VI), Chrysostomus (hom. 4. in Genesim) alique pauci ex Patribus, quibus consentit Talmud Babylonicum. Epiphanius autem 36 tantum cellulas admittit, quibus interpretes bini ac bini inclusi fuerint, adiectis ad eorum ministerium famulis et amanuensibus (Lib. de pond. et mens. n. 9-36). Notandum etiam est, nonnullos ex citatis Doctoribus versionem factam dicere sub *Ptolemaeo Lagi*, non autem sub *Philadelpho*: ita Irenaeus, Clemens Alexandrinus alique.

Haec sunt quae de origine versionis Alexandrinae ab antiquis tradita sunt. Verum recentiores critici ex his aliqua vel etiam

omnia in dubium revocarunt. Ludovicus Vives in notis ad librum XV de Civ. Dei, Leo De Castro in Prooemio in Isaiam cap. XXXV, Alphonsus Salmeron Proleg. VI in Sacr. Script. authenticam libri Aristeae in dubium vocaverant, eundemque prorsus reiecerant Scaliger, Valesius et Richardus Simon. Verum sub finem saeculi XVII Humfredus Hody tanta eruditione laudatum librum impugnavit, eundem a Iudaeo quodam Hellenista confictum esse contendens, ut omnes protestantes et non paucos ex catholicis in eandem sententiam traxerit. Cfr. Humfredus Hody: *Contra historiam Aristeae de LXX interpretibus dissertatio, Oxonii 1685*, quae iterum inserta est celebriori eiusdem auctoris operi: *De Bibliorum textibus originariis etc.* Oxonii 1705 (pag. 4-89). Paulo post eandem opinionem vehementer proposuit ac defendit Ant. Van Dale *Dissert. super Aristeae* Amstel. 1705. Horum argumenta, quamvis gravissima, omnium consensum non extorserunt, et pro Aristeae libro strenue pugnarunt ex nostris Simon De Magistris in dissertationibus adiectis operi: *Daniel secundum LXX. Romae 1772*, ex Graecis Oiconomos in opere: *De LXX interpretibus libri quatuor* (Graece), et ex Anglis Greenfield: *Apologia pro Septuaginta. Londini 1850*. In tanta opinionum diversitate, quaeri potest quid sentiendum sit de origine et historia laudatae versionis. Cui quaestioni ut respondeamus circumstantias omnes praefatae historiae ad tria capita revocabimus: 1° enim quaedam sunt ab omnibus merito reiecta tamquam fictilia ac fabulosa: 2° alia contra ab omnibus sanae mentis criticis tamquam certa admissa: 3° denique nonnulla adiuncta plus minus probabilia esse videntur, de quibus potest hinc inde disputari.

Ad 1^{am} classem revocanda sunt ea quae de distinctis cellulis, de prodigioso interpretum consensu, aliisque similibus adiunctis circumferuntur, quae quidem Augustinus (De Doctr. Christ. lib. II, cap. 15) haesitantem commemorat, Hieronymus autem expresse condemnat inquam in praef. in Pentateuchum: « Nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scripturarum; cum Aristeas eiusdem Ptolemaei ὑπερσποσιστης, et multo post tempore Iosephus, nihil tale retulerint, sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse. » Nunc autem ab omnibus circumstantiae illae ut fabulosae habentur. Ad 2^{am} classem, eorum scilicet quae tamquam

certa habenda sunt, pertinent tum epocha versionis, tum locus, tum denique fons, seu textus ex quo translatio ipsa derivata est. Quod enim sub Ptolemaeo Philadelpho, 280 circiter A. C. annis, versio Alexandrina prodierit, dubitari nullo modo potest. Hoc enim non solum Aristeas dicit, sed etiam reliqui historici, qui hac de re loquuntur, inter ceteros Aristobolus qui sub Ptolemaeis scribebat, et forte sub ipso Ptolemaeo Philadelpho, ut innuit Clemens Alexandrinus (Strom. V, 4), quique de Graeca versione sacrorum librorum mentionem facit apud Eusebium (Praepar. Evang. VIII, 9, XIII, 12); quibus accedit constans Iudaeorum traditio, ad quam Philo, S. Iustinus, S. Irenaeus, Tertullianus alique antiquissimi auctores appellant. Neque obstat testimonium Irenaei (Adv. haer. III, 21), et aliorum quorundam apud Clementem Alexandrinum (Strom. I, 22) qui versionem factam dicunt sub *Ptolemaeo Lagi*, qui etiam *Soter* dictus est. Omisso enim quod differentia paucorum annorum esset, et quod citati auctores a ceterorum consensu discrepent, hoc, inquam, omisso, utraque sententia simul componi potest. Scimus enim Ptolemaeum Philadelphum ab eius patre Ptolemaeo Lagi in consortium regni vocatum fuisse, et cum eo duobus annis regnasse. Hoc igitur temporis intervallo versio τῶν LXX fieri potuit, quae ita ad utrumque regem pertineret. Confirmat hanc coniecturam Anatolius Alexandrinus affirmans (ap. Eusebium Hist. Eccl. VII, 32): « Sacra Hebraeorum volumina a LXX interpretibus translata esse in gratiam *Ptolemaei Philadelphi, et patris ipsius* » si hoc admittatur versio Alexandrina circa annum 285 A. C. prodisset. Alterum quod prorsus certo constat est locus versionis, scilicet *Alexandria Aegypti*, de quo nemo unquam dubitavit, et unde nomen *Alexandrinae* huic versioni factum est. Denique textum unde versio facta est fuisse textum *Hebraicum* in dubium vocari nequit, contententibus hac de re antiquis scriptoribus et Iudaeis omnibus. Si laudatus Philo dicit (loc. cit.) textum fuisse *Chaldaicum*, recolendum est apud scriptores illius aetatis linguam Hebraicam saepe Chaldaicam appellari, quemadmodum viceversa dialectus Chaldaica vel Syro-Chaldaica quae tunc in Palaestina vulgaris erat aliquando Hebraica dicebatur. Vide laudatam dissertationem Sim. De Magistris pag. 333. Quod autem Samaritani dicunt ex codicibus *Samaritanis* sacri textus versionem confectam fuisse commentum eorum est contra unanimem historicorum consensum, idque ex eo etiam in-

verosimile ostenditur, quod Iudaei numquam tam miro consensu Graecam illam versionem suscepissent, si eam ex Samaritanis codicibus profectam scivissent. Restat igitur 3^a classis eorum quae in incertis habenda sunt, et de quibus in utramque partem a recentioribus disputatum est. Sunt autem haec: numerus interpretum, eorum patria, numerus librorum qui ab iis translati fuerint, ac denique utrum versio fuerit inspirata. Ad numerum quod attinet vidimus antiquos omnes 72, vel numero rotundo 70 interpretes commemorare. Verum postquam ab Hodio aliisque criticis fides narrationi Aristeae adempta est, valde dubitari coepit an tantus numerus interpretum laudatae versionis adlaboraverit. Plures ex recentioribus hoc negant contententes a paucis viris opus illud confectum fuisse; quoniam vero obstare videbatur testimonium veterum et ipsa versionis $\tau\omega\nu$ LXX appellatio, responderunt versionem dictam esse $\tau\omega\nu$ LXX non quia a totidem interpretibus prodierit, sed quia a paucioribus exarata in concilio vel synedrio Iudaeorum Alexandrinorum solemniter probata fuerit, quod synedrium 72 viris constabat. Si iudicium de hac quaestione ferendum esset, veterum sententiam recentiorum opinioni libenter praeponeamus. Numerus enim ille interpretum non ab Aristeae tantum (qui etiam singulorum nomina recitat) ponitur, sed ab omnibus antiquis scriptoribus qui de versione illa mentionem ingerunt, non exceptis illis qui Aristeam non citant, sed aliunde acceptam historiam versionis tradiderunt. Ex alia vero parte recentiorum opinio superius laudata nullo historico testimonio, sed coniecturis tantum innititur. Imo nec verosimilis videtur, nam versio Alexandrina valde improprie appellata fuisset $\tau\omega\nu$ LXX, vel LXX interpretum ex eo quod a synedrio Iudaeorum tantum probata fuisset. Ad alterum de interpretum patria quod spectat, eadem fere dicenda sunt; scilicet recentiores non pauci, reiecto libro Aristeae, ipsam historiae substantiam ut falsam reiciunt, scilicet negant legationem ullam in Palaestinam a Ptolemaeo missam, aut ullos exinde venisse interpretes; sed horum loco existimant inter ipsos Iudaeos Alexandrinos quosdam electos fuisse, qui versionem Graecam conficerent, quae postea a synedrio probata fuerit. Verum huic opinioni obstare videtur veterum omnium consensus; in hoc enim omnes prorsus conveniunt quamvis in aliis multis discrepent. Nec logice sequitur ex eo quod liber Aristeae spurius credatur, totam historiam etiam in sua

substantia falsam, aut confictam esse. Quomodo enim historiam tanti momenti auctor iste, qui certe antiquissimus est (cum a Iosepho Flavio laudetur), quomodo, inquam, hanc historiam sine ullo veritatis fundamento confingere potuisset, nemine contradicente, immo consentientibus omnibus sive Iudaeis sive Christianis? Falsum est etiam quod asserit Hodijs caeteros scriptores ab Aristeae hausisse. Ut enim superius vidimus, plures ex aliis etiam fontibus illius facti notitiam derivarunt, ut Iustinus, Irenaeus, Clemens Alexandrinus, et ipse Philo Iudaeus, qui et Alexandrinus erat et primo aerae vulgaris saeculo vivebat. Tertium disputationis caput respicit libros qui a laudatis interpretibus translati fuerint. Alii enim dicunt solos libros Moysi translatos fuisse, alii vero omnes sacros libros canonis Hebraeorum. Prima sententia placuit Philoni, Iosepho aliisque posterioribus Iudaeis ita ut vere dixerit Hieronymus in Com. in Ezech.: « Aristeus enim, et Iosephus et omnis schola Iudaeorum quinque tantum libros Moysi a LXX translatos asserunt » quibus ipse Hieronymus consentire videtur cum aliis pluribus Ecclesiae Doctoribus. Alia vero sententia a multis defenditur quum antiquis tum recentioribus. Neque deest coniectura ad eam confirmandam; si enim ad regis desiderium explendum, et ad utilitatem Iudaeorum Alexandrinorum versio illa Graeca facta est, cur non ceteri quoque libri una cum Pentateuco Graece translati fuissent, cum omnium par esset apud Hebraeos auctoritas, omnium maxima utilitas, ac mira sublimitas? Verum propter antiquorum Iudaeorum testimonium prima sententia forte praefenda erit, scilicet solos Moysi libros ab interpretibus illis conversos fuisse. Ceterum haec quaestio practice haud magni momenti est. Sive enim dicamus in prima illa translatione praeter Pentateuchum caeteros quoque libros translatos fuisse, sive hoc negemus, certum tamen est duobus saltem ante Christum saeculis omnes sacros Hebraeorum libros graece lectos fuisse, et una cum libris Moysi extitisse in ea versione quae apud Iudaeos praesertim Alexandrinos in usu erat, et quam Alexandrinam appellamus. Id sane constat imprimis ex Prologo in librum Ecclesiastici, ubi ipsius libri graecus interpres qui sub Ptolemaeo Evergete scribebat clare innuit universam sacram Scripturam iam tum graece extitisse; loquens enim de difficultate versionis graece conficiendae, ait: « Nam deficiunt verba hebraica, quando fuerint translata ad alteram linguam. Non autem solum haec, sed et ipsa Lex, et Prophetiae cete-

raque *aliorum Librorum*, non parvam habent differentiam quando inter se dicuntur: » idem apparet ex Philone, et ex tota historia Iudaeorum Hellenistarum. Quare concedendum est reliquos libros V. T. si non ab illis primis interpretibus saltem paulo post ab aliis peritis Iudaeis graece versos fuisse, et eodem consensu ab Hebraeis receptos et communi usu probatos. Restat aliquid de quarto controversiae capite dicendum, an scilicet Alexandrina versio *inspirata* fuerit nec ne? Ratio huius quaestionis desumenda est ex modo quo multi ex antiquis Patribus et scriptoribus de hac versione loquuti sunt. Non solum enim Philo Iudaeus, et forte etiam Iosephus, sed etiam ex Patribus Iustinus, Irenaeus, Clemens Alex., Epiphanius cum multis aliis Graecis versionem LXX aperte dicunt a Deo inspiratam, quibus consentit Augustinus de Civ. Dei XVIII, 43; et ipse Hieronymus, licet aliquando narrationem de separatis cellulis irrideat, alias tamen inspirationem laudatae versionis admittere videtur ex. gr. Praef. in Paralipom. ubi loquens de defectibus in ea versione occurrentibus ait: « nec hoc LXX interpretibus qui *Spiritu Sancto pleni* ea quae vera fuerant translulerunt, sed scriptorum culpae adscribendum. » Ex hac opinione etiam factum est ut nova a Hieronymo concinnata versio magnam initio oppositionem nacta fuerit, quia scilicet hebraico textui pressius inhaerens multis in locis discrepabat a graeca versione LXX, et ab antiqua Itala, quae ex LXX derivata erat. Vide inter ceteros Augustinum in loc. cit. de Civ. Dei, et in Epist. ad Hieronymum scriptis.

Verum haec multorum Patrum sententia tanti ponderis non est ut inspirationem Alexandrinae versionis demonstret. Non enim laudati Patres ex mente Ecclesiae, aut ex certo historico argumento haec asseruerunt, sed plerumque, ut ipsi disertis verbis fatentur, opinionis suae fundamentum in illa narratione de separatis cellulis, et de prodigioso interpretum consensu unice collocabant; cum autem circumstantiae illae admodum incertae sint, silentibus non solum Aristeo, sed etiam Iosepho et Aristobulo, immo etiam contradicentibus, manifeste apparet etiam opinionem de inspiratione interpretum nutare. Hinc etiam plures ex citatis Doctoribus haesitantur de hac re loquuntur; ita Augustinus, qui in alio loco rem ut incertam ac libere disputandam proponit inquit: « Qui (LXX interpr.) si, *ut fertur, multique non indigni praedicant*, singuli cellis etiam singulis separati cum interpretati essent, nihil in ali-

cuius eorum codice inventum est, quod non iisdem verbis eodemque verborum ordine inveniretur in ceteris, quis huic auctoritati conferre aliquid nedum praeferro audeat? *Si autem contulerint, ut una omnium communi tractatu iudicioque vox feret nec sic quidem quempiam unum hominem, qualibet peritia, ad emendandum tot seniorum doctorumque consensum adspirare oportet, aut decet.* » Hieronymus autem tantum abest quominus de hac re persuasus fuerit, ut non obstante praefata locutione in Praef. Paral., alibi contrarium prorsus affirmet. Ita in praef. in Pent. alias citata scribit: « Nescio quis primus auctor LXX cellulas Alexandriae mendacio suo extraxerit, quibus divisi eadem scripturarum, cum Aristeas eiusdem Ptolemaei ὑπερπεπιστηνῆς, et multo post tempore Iosephus, nihil tale retulerint, sed *in una basilica congregatos contulisse scribant non prophetasse.* Aliud est enim *vatem*, aliud esse *interpretem*. Ibi spiritus ventura praedicit, hic *eruditio et verborum copia ea quae intelligit transfert*; nisi forte putandus est Tullius Oeconomicum Xenophontis, et Platonis Protagoram, et Demosthenis pro Ctesiphonte orationem allatas rhetorico spiritu transtulisse. » Hinc etiam in Epist. 57 asserit Septuaginta multa *de suo addidisse*, multa *dimisisse*. Idem dicendum est de S. Hilario in ps. II, ubi auctoritatem LXX repetit ex eorum antiquitate, et ex orali traditione synagogae, quam possidebant, non autem ex eorum inspiratione: « Non poterunt, inquit, non probabiles esse arbitri interpretandi, qui certissimi et gravissimi erant auctores docendi. » Longe autem maior pars Doctorum sive Graecorum sive Latinorum de versionis inspiratione omnino silent, vel eam aperte negant; recentiores denique theologi et critici unanimi consensu huiusmodi inspirationem indicantur.

Hic tamen opportunum est notare, versionem Alexandrinam, quamvis proprie inspirata non sit, non tamen sine speciali Dei providentia et consilio factam esse. Scilicet cum per tot saecula sacri codices, in quibus Redemptoris humani generis adventus, character, et operationes praedicebantur, uni fere Iudaeorum populo noti fuissent, adventante iam epocha Redemptionis, oportebat ut aliis etiam gentibus innotescerent, ut ita ad Evangelii fidem recipiendam disponerentur cum viderent in Evangelio completum quod in antiquis Prophetis aliisque sacris scriptoribus legerant, et ne forte dicerent Christianos oracula prophetarum confinxisse. Porro ad sacram Scripturam omnibus reserendam nullum medium aptius

erat quam illam vertere in Graecorum linguam, quae tunc in toto fere orbe intelligebatur. De hoc divinae Sapientiae consilio expresse loquuntur Eusebius Praep. Evang. VIII, 4, Chrysostomus hom. IV in Genesis, et breviter Augustinus Doctr. Christ. lib. II, cap. 45 iniquens, versionem illam tribuendam esse divinae dispensationi: « Ut libri, quos gens Iudaica ceteris populis vel religione vel invidia prodere volebat, credituris per Dominam gentibus, ministra regis Ptolemaei potestate, tanto ante proderentur. »

II. Haec de origine versionis των LXX. Nunc pauca de eius vicissitudinibus et de statu in quo nunc reperitur.

Vix apparuit versio ista a Iudaeis statim recepta est et in usu tum publico tum privato adhibita; neque intra unius regionis fines mansit, sed in omnes poene regiones, ubi vel Iudaei erant, vel Graeca lingua intelligebatur allata est. Fundata mox Christi Ecclesia, Christiani eamdem versionem susceperunt ita ut Ecclesia Graeca primis illis temporibus in ipsa versione Alexandrina Scripturas legeret, Ecclesia vero Latina versione uteretur ex eadem Alexandrina derivata. Hinc factum est ut exemplaria ipsius versionis fere innumera existerent, et versio ipsa infinitis poene vicibus in dies describeretur. Ex hoc autem necessario fieri debuit ut non pauci defectus et errores in eam irrepent ita ut exemplaria ab invicem discreparent. Quare identidem apparuit necessitas versionem Alexandrinam recensendi, et corrigendi, praesertim cum Iudaei non cessarent eam accusare ob discrepantias a textu hebraico, et testimonia exinde a Christianis deprompta recipere nollent. Opus istud immensi laboris suscepit saeculo III° Origenes et maxima cum laude perfectit in suis *Tetraplis* et *Hexaplis*, de quibus nunc pauca dicenda sunt.

De Origene *Tetraplis*, et *Hexaplis*.

Primus Origenis labor in hoc consistebat ut versionem LXX cum tribus aliis versionibus graecis compararet, descriptis iisdem versionibus in quatuor columnis parallelis, scilicet in 1° *Aquilam*, in 2° *Symmachum*, in 3° *Septuaginta*, in 4° *Theodotionem*. Ita ut uno ictu oculi simul conspici et comparari possent, et una ex altera corrigi vel suppleri. Hoc opus ob quadruplicem columnam dictum est *Tetraplazā*, vel singulari numero *Tetraplous*, vel etiam *Tetrapseidōn*. In hoc primo opere Origenes nullas correctiones proprie fecit, eas iudicio lectoris relinquens, quemadmodum demonstrat Montfaucouius in praeliminaribus in *Hexapla* Origenis Cap. I, n. III. Verum paulo post Origeni visum est ad maiorem

legendium utilitatem ipsas correctiones perficere: ad quem finem quatuor praedictis columnis duas alias praemisit, quarum prima continebat hebraicum textum characteribus hebraicis, altera eundem textum characteribus graecis, deinde sequebantur quatuor versiones iuxta ordinem praedictum. In quinta columna, idest LXX interpretum, correctionis apposuit ita tamen ut adhibitis signis quibusdam lectorem moneret quid in vulgatis LXX codicibus legeretur, quid autem ab eo mutatum esset. Scilicet si quid deerat in LXX quod esset in textu hebraico, ea plerumque ex Theodotione vel aliquando ex Aquila et Symmacho supplebat, apposito tamen asterisco (*) ante verba addita, et duobus punctis crassioribus (:) in fine; si quid contra in LXX superfluum erat, adeoque expungendum, illud in principio transversa lineola notabat quae *obelos* (obelus) vocatur ita (:), additis similiter in fine duobus punctis, ita ut lector sciret verba illa in textu hebraico deesse. Addidit etiam alia signa quae ipse appellat *lemniscos* et *hypolemniscos*, quorum tamen figura et usus non bene constant. Denique in amplo margine operis plures adnotationes adiecit quae varias lectiones samaritanas, hebraicas, et syriacas, nec non nominum propriorum explicationes continebant, licet nonnulli suspicentur notas istas saltem ex parte ab aliis postea additas fuisse. Hoc alterum opus ob sex columnas dictum est *Ἑξασεβιδον*, vel *Ἑξάπλον*, et communius *Ἑξάπλῃ Hexapla*. Quoniam vero in nonnullis libris V. T. praeter quatuor memoratas etiam duae aliae versiones et aliquando etiam tres distinctis columnis additae fuerant, hinc quaedam operis Origeniani partes vocatae sunt *Ogdoapla* vel *Enneapla*, integrum tamen opus *Hexapla* dictum est, et editio LXX in eo correctata dicta est *hexaplaris*. Ad clariorem huius operis intelligentiam addimus specimen *Tetraplorum*, *Hexaplorum* et *Enneaplorum*.

TETRAPLA (Gen. I, 4)

(1) (2) (3) (4)

ΑΚΥΤΑΑΣ	ΣΥΜΜΑΚΟΣ	ΘΙ Ο΄	ΘΕΩΔΟΤΙΩΝ
Ἐν κεφαλαίῳ ἑκαστῶν ὁ Θεὸς σὺν τῶν οὐρανῶν καὶ τῆν οὐρανῶν καὶ τῆν γῆν.	Ἐν ἀρχῇ ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τῆν γῆν.	Ἐν ἀρχῇ ἔποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τῆν γῆν.	Ἐν ἀρχῇ ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τῆν γῆν.

usum studiosorum. Laudabimus hic praecipue accuratam et oeconomicam eius editionem quae a Jager adornata est Parisiis typis F. Didot 1839, 1 vol. in 8 (vel 2 vol. in 8 cum versione latina Flaminii Nobilii). 4^a Editio a Grabio concinnata est iuxta cod. Alexandr. (Oxonii 1707-20 4 vol. in fol.) ubi iuxta morem Origenis asterisci atque obeli appositi sunt. Codex alexandrinus postea accuratius editus est ab Holmes et Parsons (Oxonii 1798-1810-1827) et eodem tempore ab H. Baber (Londini 1812-1826). 3ra editionem iuxta codicem Vaticanum ex aliis tamen codicibus suppletam vulgavit Cardinalis Angelus Mai et Carolus Vercellone (Romae 1857, 5 vol. in 4). Denique nova splendida editio in *fac simile* Codicis Vaticani prodire coepit Romae a. 1868 ex Typographaeo S. G. de Propaganda Fide sub auspiciis Pii IX P. M. et studio doctissimorum virorum C. Vercellone et I. Cozza. Sextum volumen, continens Apparatum Criticum et Praefationem generalem, ex parte (desunt animadv. crit. in V. T.) tandem lucem aspexit a. 1881. (1).

III. De versionis Alexandrinae valore, et auctoritate.

Ut imprimis de *intrinseco* versionis valore dicamus ea non in omnibus libris similis est, neque eandem fidelitatem aut elegantiam praesefert. Pentateuchus caeteris libris praestat et ubique textui originario adhaeret, verborumque hebraicorum vim feliciter reddit. Proximum locum tenet liber Proverbiorum, sequuntur liber Iudicum, Ruth, Samuelis et Regum, qui ab uno eodemque auctore vel ab iisdem collatis consiliis translati fuisse videntur. Psalmi et Prophetiae obscurius et imperfectius versi sunt praesertim Isaias. Danielis autem versio tam parum cum textu cohaeret ut eam Ecclesia a remotissima aetate cum versione Theodotionis commutaverit. Ecclesiastici versio textui pressius inhaeret, Iobi vero liberior est. Huiusmodi defectus Hieronymus pluribus in locis suarum praefationum et comment. animadvertit, quos tamen plerumque non ipsis LXX interpretibus adscribit, sed potius exemplarium vitio.

(1) Mentionem meretur editio stereotypa manualis Const. Tischendorfii Lipsiae 1860 2 Vol. in-8 ubi tum Sixtinam editionem tum Maianam sequitur, apposito etiam apparatu critico et prolegomenis.

In omnibus laudatis editionibus liber Danielis non est ex versione LXX sed ex Theodotione, cum usque ab immemorabili haec Danielis versio antiquae illi τὸν LXX in multis locis corruptae substituta fuisset in usu Ecclesiae liturgico. Attamen Alexandrina Danielis versio superiore saeculo prolixi cum titulo: *Daniel secundum LXX ex tetraplis Origenis ex antiquo codice Chisiano*, opera Sim. De Magistris (Romae 1772).

Accedit in laudata versione quaedam redundare, alia pauca deesse, alia vero turbata et parum textui conformia. Ita ex. gr. in ipso Pentateucho versio LXX uti nunc habetur aetates Patriarcharum longiores facit, quam sint in textu hebraico, et in vulgata latina; rursum nomen *Cainan* inserit inter Arphaxad et Sale, quod in textu desideratur; alium quoque *Cainan* addit filius Sem (Gen. X, 22), quemadmodum addit Elisa filius Iapheth (Gen. X, 2). In I Paral. ordo versuum immutatus est, et nonnulli olim omnino deerant, ut etiam Oseae cap. XI, 1 deerant verba illa: « *Puer Israel et dilexi eum, et ex Aegypto vocavi filium meum* » uti notavit Hieronymus praesertim Comment. in cap. II Matthaei ubi verba illa citantur (4). Hisce tamen non obstantibus versio LXX nequaquam fidei aut bonis moribus adversatur, et ad substantiam quod attinet textum hebraicum fideliter repraesentat, imo plerumque intimam ac nativam hebraicarum sententiarum vim tam bene reddit, ut ad genuinum Scripturae sensum penetrandum magno adiumento sit, quemadmodum profecto expectandum erat a doctis viris qui hebraicam linguam perfecte callebant et stante adhuc Hebraeorum republica scribebant.

Verum quod magis magisque versionem nostram commendat est Iudaicae et Christianae Ecclesiae testimonium et constans usus, unde etiam *extrinseca* eiusdem versionis auctoritas oritur. Et sane, ut primum de Iudaeis dicamus, versio Alexandrina sub Ptolemaeis confecta statim a Iudaeis Hollenistis suscepta est, et in publica lectione et in privatis conventibus semper adhibita, non solum scilicet in provincia Alexandrina, sed et in caeteris provinciis Africae et Asiae ubi Iudaei extabant graecae loquentes. Constant haec ex expresso testimonio Philonis Alexandrini lib. II de vita Moysi, ex Prologo Ecclesiastici et ex omnibus aliis monumentis illorum Iudaeorum. Neque putandum est minorem fuisse Hebraeorum Palaestinsium venerationem erga LXX, ut apparet ex Iosepho Flavio et ex Agiographis N. T. Ipsi Talmudistae in tract. *Megilloth* versionem hanc laudant, et alibi (tract. *Sota* cap. VII) mentionem faciunt de synagoga hellenistica Caesareae in Palestina constituta ubi haec versio perlegebatur. In hac veneratione perseverarunt Hebraei etiam diu post Christi adventum, donec a Christianis accessit testimonium

(1) Haec tamen in hexaplis Origenis suppleta sunt ex aliis Graecis versionibus, et propterea in nostris editionibus τὸν LXX reperiuntur.

sacrae Scripturae iuxta eandem versionem illam impugnare coeperunt sub praetextu quod loca originalia fideliter non exhiberet, qua etiam de causa novas versiones graecae faciendas curarunt, quas inter praecipue usi sunt Aquilae Iudaei translatione. Huc etiam pertinet quod narratur de turbis excitatis a Iudaeis Palaestinsibus contra Alexandrinos propter usum versionis LXX tempore Iustiniani Imperatoris, de quibus loquitur Photius in *Nomocan.* XII, 6, et habetur etiam in *Novellis Iustiniani (Novella 146)*.

A Iudaeis ad Christianos eadem versio pertransiit, apud quos parem venerationem nacta est. Quinimo dici potest sacram Scripturam V. T. iuxta hanc versionem ecclesiae Christianae traditam esse, cum ea lingua scripta esset quae nec a Iudaeis Evangelio nomen dantibus ignorabatur, et Graecis Latinisque, qui praecipuum nascentis Ecclesiae partem efformabant, familiaris erat (1). Hinc ipse Christus eiusque Apostoli eadem versione usi sunt, ut saepe animadvertit Hieronymus, et ante illum Irenaeus in loco mox citando, et ex locorum collatione aperta fit. Quare ipsi Apostoli et Evangelistae, excepto Mattheo, non hebraice sed graece sacros libros conscripserunt, et quidem dialecto prorsus simili versioni Alexandrinae. Exemplo Christi et Apostolorum edocta Ecclesia usque ad V saeculum ea versione usa est vel directe vel indirecte, scilicet directe ubicumque graeca lingua vulgaris erat, indirecte vero per versiones exinde expressas praesertim antiqua latina versione, quae ante Hieronymum in universa Ecclesia Occidentis adhibita est. Porro tanta erat omnium erga eandem versionem veneratio, ut non pauci doctores illam inspiratam haberent, omnes vero summis laudibus illam extollerent neque libenter ferrent alias cudi versiones in eius locum substituendas. Ita Iustinus *Dial. cum Tryphone* Hebraeos increpat ob praelatam Alexandrinae versionis Aquilae translationem: « Sed minime, inquit, mihi probantur magistri vestri, qui septuaginta illos senes apud Ptolemaeum Aegyptiorum regem recte interpretatos esse assentiri nolunt, sed ipsi interpretari aggrediuntur. » Similia habet Irenaeus *Adv. haer.* III, 24 ubi de Ecclesiarum consensu pro re nostra loquitur: « Quam tanta igitur veritate, et

(1) Legendus est de hac re cl. Vincenzi in opere alias laudato: *Sess. IV Conc. Trid. vindicata*, Parte 2^a Prop. III ubi speciatim agit: *De transitu versionis Alexandrinae a Synagoga hebraica in Christi-Iesu Ecclesiam, de illius auctoritate etc.*

gratia Dei interpretatae sint Scripturae, e quibus praeparavit et reformavit Deus fidem nostram, quae in Filium eius est, et servavit nobis simplices Scripturas in Aegypto, in qua adolevit domus Iacob, et Dominus noster servatus est, et haec earum Scripturarum interpretatio priusquam Dominus noster descenderet facta sit, et antequam Christiani ostenderentur... vere impudorati et audaces offenduntur qui nunc volunt aliter interpretationes facere quando et ex ipsis Scripturis arguantur a nobis et in fidem adventus filii Dei concludantur... Etenim Apostoli cum sint his omnibus vetustiores consonant praedictae interpretationi et interpretatio consonat Apostolorum traditioni; Petrus enim, et Iohannes, et Matthaeus, et Paulus ceterique deinceps et horum sectatores prophetica omnia ita annuntiaverunt quemadmodum seniorum interpretatio continet. » Augustinus etiam testatur novam Hieronymi versionem ex hebraeo non statim Ecclesiis placuisse, scilicet ob praevalentem versionis Italiae auctoritatem quae Alexandrinam repraesentabat. Ita in lib. XVIII de Civ. Dei, cap. 43: « Hanc tamen, inquit, versionem quae LXX est tamquam sola esset sic recepit Ecclesia, eaque utuntur Graeci populi Christiani, quorum plerique utrum alia sit aliqua ignorant: ex hac LXX interpretatione etiam in linguam latinam interpretatum est quod Ecclesiae latinae tenent; quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus homo doctissimus et omnium trium linguarum peritus, qui non ex graeco sed ex hebraeo in latinum eloquium easdem scripturas converterit. Sed eius tam literatum laborem quamvis Iudaei fateantur esse veracem, LXX vero interpretes in multis errasse contendunt, tamen Ecclesiae Christi tot hominum auctoritati ab Eleazaro tunc Pontifice ad hoc tantum opus electorum neminem iudicant praefendum. » Idem in lib. II de Doctr. Christ. cap. 45 ait: « LXX interpretum quod ad V. T. attinet excellit auctoritas » quinimo ipse Hieronymus pluries fatetur suam reverentiam erga illam versionem a qua dicit se non recedere nisi quia eius exemplaria corrupta essent: « Si LXX, inquit, interpretum pura et ut ab iis in graecum versa est editio permaneret superflue me, Chromati episcoporum sanctissime atque doctissime, impelleres ut hebraea tibi volumina latino sermone transferrem. » Eadem quoque dicenda sunt de aliis pluribus Ecclesiis quae latina lingua non utebantur, quae pariter versionibus iuxta LXX confectis usae sunt, ut infra videbimus.

Ex hisce apertum fit poene universam Ecclesiam per plura saecula versione Alexandrina usam fuisse, hac versione sacram liturgiam ac divina officia fuisse celebrata, fidei dogmata asserta, et haereses refutatas, ex hac fideles publice et private edoctos.

Ex his quae disputavimus satis constat quid de valore et auctoritate versionis Alexandrinae tenendum sit, scilicet eam tum originario tum etiam in praesenti eius statu authenticam esse, eo scilicet sensu quod ab erroribus contra fidem ac mores immunis sit, et originarium V. T. textum, ad substantiam quod attinet, fideliter repraesentet. Quamvis enim nonnulli putaverint versionem illam ob inductas in codicibus mutationes non amplius fidelem et authenticam esse, id tamen probandum non videtur praecipue ob Ecclesiarum testimonium et nunquam interruptum ipsius versionis usum, nec non ex auctoritate Sixti V Romanam editionem probantis in Bulla die 8 Octobris anno 1586, cuius verba hic proferenda duximus: « Volumus et sancimus ad Dei gloriam et Ecclesiae utilitatem ut Vetus graecum Testamentum ita recognitum et expolitum ab omnibus recipiatur, ac retineatur, quo potissimum ad Latinae vulgatae editionis et veterum SS. Patrum intelligentiam utantur: prohibentes ne quis de hac nova graeca editione audeat in posterum vel addendo vel demendo quidquam immutare. » Sequenti anno 1587 aliam Bullam edidit Sixtus qua latinam versionem literalem ex graeca editione expressam similiter probavit prohibens: « ne quis ei quidquam vel minimum addere, aut detrudere, aut illam ex parte immutare quovis praetextu audeat vel praesumat, nisi speciale ad id a nobis, vel pro tempore existente Rom. Pont. licentiam obtinuerit. »

Contra nostram conclusionem obijci potest:

1° Auctoritas quorundam doctorum qui de vitii vel erroribus versionis LXX conqueruntur. 2° Discrepantia non levis quae in pluribus locis deprehenditur inter eandem versionem et textum hebraicum ac Vulgatam latinam, cuius praecipua exempla superius innuimus.

Resp. tamen ad 1^{am} Omnes fere antiqui Doctores qui de mendis versionis LXX conqueruntur ea non ipsis interpretibus adscribunt, sed codicum scriptoribus, quorum tamen multa per Origenis labores et subsequentium criticorum industriam sublata sunt.

Ad 2^{am} autem iam alias animadvertimus discrepantias hodiernarum

editionum a textu hebraico tantas non esse ut easdem editiones substantialiter corruptas efficiant. Notandum insuper est aliquando vitium ex parte textus stare potius quam ex parte versionis. Insuper pluribus in locis evidenter propositum fuit interpretibus non verbum verbo, sed sensum potius reddere, quem ipsi melius quam recentiores et intimius arripere poterant. Ita ex gr. Is. L, 6 Hebraeus legit: « *Corpus meum dedi percussentibus et genas meas vellentibus* » LXX vero clarius: « *Dorsum meum dedi ad flagella et genas meas ad alapas* » item Is. LXX, 2 in textu legitur: « *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum* » LXX explicatius reddunt: « *Ad populum non credentem et contradicentem* » quam lectionem sequitur Apostolus Rom. X. Tertio notandum est aliquando hebraica vocabula duas significationes habere posse, quarum unam reddit versio LXX, Vulgata vero Latina aliam, ita ut neque error sit, neque vera discordia, sed tantum obscuritas loci vel ambiguitas. Sic Num. XXI, 1 vox *הַנֶּגֶב* (*hannegher*) a Hieronymo vertitur: *meridiem* « *Reo Chananaeus qui habitabat ad meridiem* » LXX autem vertunt: *in deserto*, quia vox illa utrumque significat. Ita etiam Ier. XXXI, 32 verbum *בְּעֵלְמִי* (*Baalti*) non necessario significat: *dominatus sum*, ut habet Hieronymus, sed potest etiam significare: *despexi*, ut habent LXX. Nec facile pronunciantur est contra vocis alicuius interpretationem apud LXX, cum illis plena linguae hebraicae cognitio esset, nobis autem nonnisi imperfecta et ex rabbinorum traditione emendicata. Quarto suspicatur S. Hieronymus (Praef. in Is. et Praef. hebr. quaest. in Gen. etc.) quaedam consulto a LXX fuisse paulo diverse reddita ac essent in Hebraeo, ne divina mysteria ethnicis, et Ptolemaeo regi aperte proderent. Qui vero versionem ipsam inspiratam credebant discrepantias ipsas ab inspiratione repetebant, ita ut aliud voluerit Spiritus Sanctus per LXX interpretes, aliud per originarios scriptores manifestare. Ita Augustinus in loco alias citato De civ. Dei VIII, 43: « Si igitur, inquit, ut oportet nihil aliud intuemur in scripturis illis nisi quod per homines dixerit Dei Spiritus, quidquid est in Hebraeis codicibus et non est apud interpretes LXX noluit ea per istos sed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere, sic ostendens utrosque fuisse prophetas. Quidquid vero apud utrosque invenitur per utrosque dicere voluit unus atque idem Spiritus, sed ita ut illi praecederent prophetando, isti sequerentur prophetice illos interpretando. » Ce-

terum negandum non est aliquas discrepantias reales inter versionem et textum ipsorum interpretum defectui tribuendas esse, quos alias vidimus inspiratos non fuisse, longe plures tamen amanuensis oscitantiae vel audaciae adscribendae sunt (1).

Haec de Alexandria bibliorum versione.

B. De reliquis graecis versionibus hexaplaribus.

Pauci dicenda supersunt de sex illis versionibus quas in Origeniano opere locum habuisse vidimus quarum est 1^a Versio *Aquilae*. Aquila iste iuxta Epiphanium, Hieronymum et alios 11° Ecclesiae saeculo floruit; patriam habuit Synope in Ponto, ac primo quidem gentilis mox Christianus factus est, sed cum astrologicae superstitioni operam daret et ob eam causam anathemate percussus fuisset eam sententiam graviter ferens ad Iudaismum deflexit. Is itaque ut favorem Iudaeis praestaret novam V. T. versionem ex Hebraeo confecit circa annum aerae vulgaris 128: in qua versione ita textui inhaeret ut contra indolem graecae linguae singulas voces hebraicas et verborum compositionem serviliter reddat (2).

Ad meritum huius versionis quod attinet, antiqui Patres modo eam accusant, ac si studiose sensum vaticiniorum male verterit, modo vero impense laudant. Ita S. Hieronymus Praef. in Iob. ait: « Aquila et Symmachus et Theodotus iudaizantes haereticis... multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celarunt. » Verum in aliis locis Aquilae versionem laudat et coeteris praefert. Ita in Epist. 35 ad Damasum: « Aquilam, inquit, ut in coeteris et in hoc maxime loco proprie transtulisse omnis Iudaea conclamat; » et ibidem: « Aquila non contentiosius, ut quidam putant, sed studiosius verbum interpretatur ad verbum » et in Epist. ad Marcellam ait: « Aquila verborum Hebraeorum diligentissimus explicator est; » quin etiam in comm. in Hab. III absolute pronunciat: « Iudaeus Aquila interpretatus est ut Christianus. » Haec ita concilianda sunt ut di-

(1) De quibusdam discrepantiis in specie redibit sermo in sequenti capite. Interim legi potest de his Hug in dissertatione de versione LXX.

(2) Afirmant nonnulli duas Aquilam versiones fecisse, alteram elegantiore, alteram vero servilem quam dicunt a S. Hieronymo (Com. in Ezech. II) appellatam fuisse *secundam*, et *αρχαία*. Verum probabilis videtur unam tantum fuisse Aquilae versionem quam Hieronymus *secundam* dicat relate ad LXX viralem quae erat *prima*, eandemque *αρχαία* vocet relate ad sequentes Symmachi et Theodotionis quibus erat accuratior.

camus in paucis locis Aquilam male vertisse in gratiam Iudaeorum, quae vitia ab antiquis forte exaggerata sunt ob reverentiam erga versionem LXX, a qua ille saepe discedebat, generatim tamen versionem accuratam et fidelem extitisse, Iudaei vero Aquilae versionem coeteris praeferebant, ut testantur Origenes in Epist. ad Africanum, Augustinus de Civ. Dei XV, 23 et Hieronymus passim. Huius versionis hodie tantum fragmenta supersunt inter reliquias hexaplorum (1).

2^a est versio *Symmachi*. Symmachus, testibus Eusebio et Hieronymo, semichristianus seu Ebionita fuit, et, si Epiphano credamus (De pond. et mens.), antea Samaritanus fuerat, mox Iudaeus, dein Christianus et postremo Ebionita. Is versionem suam confecit sub Severo imperatore (ut contra Petavium ostendit Montfauconius in op. cit. et vulgo a criticis tenetur) ideoque circa finem saeculi II. Versio haec caeteris claritate et elegantia praestabat, et licet servilis non esset ut versio Aquilae, sensum tamen hebraici textus apte et fideliter exprimebat.

3^a est versio *Theodotionis*. Hic natione Ponticus, ut vult Epiphanius in citato libro, vel Ephesinus, ut habet Irenaeus (III, 24), postquam Christianae religioni nomen dedisset in Ebionitarum et Marcionitarum errores lapsus est, ac tandem Iudaeorum proselytus effectus. Versionem suam condidit imperante Commodus postquam ab Hebraeis hebraicam linguam didicisset, idque diu ante finem saeculi II; nam eius versio in libris Irenaei *contra haereses* (an. 176) commemoratur. Ad indolem versionis quod spectat Theodotus LXX interpretum methodum ac stylum presse sequitur, quae causa fuit cur Origenes in hexaplis defectus LXX ex Theodotione plerumque suppleret, ut alias vidimus. Hieronymus hanc versionem aliquando reprehendit ut in cit. Praef. in Iob. Ea tamen generatim inspecta fidelis erat, ita ut Ecclesia librum Danielis inde suscepit. Qua de re licet alias mentionem fecerimus inutile tamen non erit hic Hieronymi testimonium afferre (Praef. in Daniele): « Daniele prophetam, inquit, iuxta LXX interpretes Domini Salvatoris Ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione: et cur hoc acciderit nescio. Sive enim quia sermo Chaldaicus est, et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat noluerunt LXX in-

(1) Lege de hac versione eruditam dissertationem P. Vercellone quae est VII inter eius *Dissertationi accademiche di vario argomento* Roma 1864.